

ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ КИРГИЗСТАНУ

Дерід Ірина Олександрівна

канд. екон. наук, доцент
кафедра міжнародного бізнесу та економічної теорії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
мн. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: i.a.derid@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Практика доводить, що ряд країн, багатих на природні ресурси, не змогли досягти стійкого економічного розвитку і високого рівня добробуту для населення. Дослідники відзначають, що наявність природних ресурсів часто поєднується в країнах із корупцією, громадськими протистояннями та слабкістю політичних інститутів. Економіка країн, яка будується на експорті природних ресурсів, занадто залежить від світових цін на ці ресурси. Предметом дослідження в статті є проблеми бідності та політичної нестабільності Киргизстану як країни залежної від експорту золота. Мета полягає у визначенні основних факторів, що призводять до економічної відсталості Киргизстану, бідності його населення та політичної нестабільності при наявності активного ресурсного експорту. Завдання: дослідити забезпеченість Киргизстану золотом та іншими природними ресурсами, проаналізувати експорт країни, розглянути рівень життя населення, визначити основні проблеми розвитку Киргизстану та розглянути перспективи їх подолання. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз – для визначення особливостей економіки Киргизстану, історичний метод – для демонстрації політичної нестабільності в країні, статистичний метод – для демонстрації кількісних показників. Отримано такі результати: на основі проведеного дослідження виявлено основні фактори, що призводять до економічних та політичних проблем Киргизстану. Висновки: за рядом ознак країну можна віднести до країн із «ресурсним прокляттям»; у золотодобувній промисловості здебільшого присутні іноземні компанії, які беруть участь у соціальних проектах, однак кожна п'ята людина в країні проживає за межею бідності і тому значна частина населення є трудовими мігрантами за кордоном; в країні постійно присутня політична нестабільність і кожна нова влада намагається максимально використати золоті запаси країни; позбутися ресурсного прокляття країна зможе шляхом виконання ряду рекомендацій для таких країн, а особливо шляхом спрямування доходів від експорту золота на інвестиції у фінансовий, фізичний та людський капітал; позитивним для вирішення економічних проблем Киргизстану є його участь в Євразійському економічному союзі.

Ключові слова: розвиток країни, бідність, природні ресурси, трудова міграція, інвестиції.

Постановка проблеми. Якщо спиратися на цілий ряд економічних концепцій, то виходить, що наявність у країни певних ресурсів визначає її місце в міжнародній торгівлі. Про це йдеться і в теорії абсолютних переваг, і в теорії порівняльних переваг, і в теорії Хекшера-Оліна, і в ряді інших. Однак у зазначених теоріях йдеться про виробництво товарів на базі наявних ресурсів, а сам по собі експорт ресурсів зазвичай не є перспективним напрямом розвитку економіки. Практика доводить, що ряд країн, багатих на природні ресурси, не змогли досягти стійкого економічного розвитку і високого рівня добробуту для населення (наприклад, Нігерія, Ангола, М'янма, Центральноафриканська республіка, Киргизія). В той самий час є забезпечені ресурсами країни, які демонструють високий

рівень розвитку (зокрема, ОАЕ, Мексика). А є ще інша група забезпечених природними ресурсами країн, де розвинулася така значна соціальна нерівність, що абсолютна більшість народу залишається бідною, а доходи від експорту ресурсів розподіляються вкрай нерівномірно (одна з них – Венесуела). Ряд дослідників відзначають, що наявність природних ресурсів часто поєднується в країнах із корупцією, громадськими протистояннями та слабкістю політичних інститутів, що, звісно, також не може сприяти економічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема нездатності країн забезпечити добробут власному населенню, незважаючи на забезпеченість ресурсами, розглядається цілим рядом дослідників. Слід відзначити Макартена Хамфріса, Джеффри

Сакса та Джозефа Стігліца – авторів книги «Як уникнути ресурсного прокляття», які ставили за мету знайти спосіб країнам, що розвиваються, позбутися ресурсного прокляття і підвищити ефективність управління природними ресурсами. Основна увага в їх книзі присвячена таким ресурсам як нафта та газ [1]. В аспекті несправедливості міжнародного обміну проблему бідності забезпечених ресурсами країн розглядає Е. Рейнерт у своїй книзі «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними». На думку автора, бідні країни (вони ж часто колишні колонії) спеціалізуються на видах діяльності, для яких типова хоча б одна з наступних рис: по-перше, швидше спадна, ніж зростаюча віддача; по-друге, вони позбавлені потенціалу по накопиченню знань і технічного досвіду; по-третє, плоди цього накопичення, замість того щоб приводити до багатства самої країни, призводять до зниження цін на її продукцію для покупців з багатих країн. Як зазначає автор, у різних видів економічної діяльності різна здатність до створення багатства. Якщо діяльність супроводжується спадною віддачею та відзначається ускладненістю або неможливістю диференціації продукції (все це саме характерне для сировинно орієнтованого виробництва), то це призводить до негативних для економіки наслідків і бідності. Натомість багаті країни роками концентрувалися на обробній промисловості, потім ще на послугах, тобто на тих видах діяльності, де існує зростаюча віддача і можлива диференціація продукту, що призводить до подальшого зростання багатства [2]. І. Любімов у своїх роботах розкриває проблему, чому одні наділені ресурсами країни знайшли шлях до багатства і диференціювали своє виробництво, а інші ні. Автор відзначає, що є країни, які не можуть вирватися із «пастки» бідності, оскільки вони багаті на ресурси, однак виручених коштів все одно не вистачає, щоб зробити достатні інвестиції в накопичення ключових чинників економічного зростання. Як результат, економіка такої країни залишається погано розвиненою і не може запропонувати світові нічого, крім ресурсів, якими природа нагородила її територію [3]. Тривалий час вважалося, що виходом для країн, що розвиваються, мають стати іноземні інвестиції. І світовий досвід дійсно підтверджував, що ні політична нестабільність, ні безлад на фінансових ринках, ні рівень корупції в країнах, що розвиваються, не зупиняли іноземних

інвесторів. Але зараз в економіці відбувається зворотний процес, і на перший план знову виходять розвинені країни, які стають більш привабливими для інвесторів. У інвесторів з'явилися підстави для занепокоєння, пов'язані з політичними і економічними проблемами країн, що розвиваються [4].

Досліджуючи літературу з представленої проблематики, ми дійшли висновку, що більшість авторів досліджують причини бідності країн багатих саме на паливні ресурси, а також значна увага приділяється країнам Африки. Саме тому у своєму дослідженні ми вирішили приділити увагу країні пострадянського простору, основним природним ресурсом якої є поклади золота, а основними проблемами – бідність та політична нестабільність. В центр нашого дослідження покладені проблеми Киргизстану.

Метою статті є визначення основних факторів, що призводять до економічної відсталості Киргизстану, бідності його населення та політичної нестабільності при наявності активного ресурсного експорту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Киргизстан розташований у середній частині Центральної Азії, на Стародавньому шовковому шляху. Це типово гірська країна площею 200 тис. кв. км. та населенням 6,3 млн. осіб. Країна займає західну половину Тянь-Шаню, що представляє собою складне поєднання субширотних гірських хребтів і міжгірських западин.

Киргизька Республіка має значний потенціал по багатьох видах мінеральної сировини. За всю історію геологічних досліджень (з моменту утворення в 1938 р. киргизького геологічного управління) на території країни геологами виявлено близько 20 тисяч родовищ і рудопроявів більше 150 видів різних корисних копалин. Гірничорудна галузь країн завжди була однією з провідних галузей промисловості. У минулому мінеральна база Киргизстану забезпечувала Радянський Союз багатьма корисними копалинами. На початку ХХ століття були відкриті великі родовища ртуті (Хайдаркан) і сурми (Кадамджай). З видобутку та переробки сурми і ртуті республіка займала провідне місце в СРСР. Киргизька сурма вважалася світовим еталоном якості. В даний час уряд республіки, надаючи важливого значення гірничодобувній промисловості як одному з пріоритетних напрямків підйому економіки, вживає необхідних заходів щодо її розвитку. І ці зусилля вже реалізуються підйомом рівня

видобутку корисних копалин. Особливо це позначається в золоторудній галузі. Перше підприємство з видобутку золота було побудоване в 1989 році на базі родовища Макмал. У кінці 1997 року спільне підприємство за участю канадської компанії «Камеко» почало експлуатацію унікального за запасами і прогнозними ресурсами родовища Кумтор на висоті 4000 метрів над рівнем моря. На Державному балансі Киргизької

Республіки станом на 1 січня 2013 року по 42 золотим і комплексним родовищам значилися такі розвідані запаси золота: руда – 166,4 млн. тонн, золото – 616,4 тонни [5].

Киргизстан не входить в країни-лідери за покладами золота, однак тут важливі не стільки поклади, скільки інтенсивність видобутку (таблиця 1). За 2019 рік виробництво золота в світі сягнуло 3463 тонн.

Таблиця 1

Країни-лідери по видобутку золота за 2019 рік

Країна	Видобуток за рік в тоннах
Китай	420
Австралія	330
Рф	310
США	200
Канада	180
Індонезія	160
Перу	130
Гана	130
Мексика	110
Узбекистан	100

Розроблено автором за матеріалами: [6]

Щоправда в світові лідери за видобутком золота Киргизстан також не входить. За 2019 рік країна видобула 26 тонн золота, і це було рекордом [7]. При цьому наш вибір для дослідження саме Киргизстану пояснюється тим, що країна залежить від експорту золота, адже саме цей товар складав на 2018 рік 36,2 % загального експорту країни [8]. А в 2019 році цей показник склав аж 42,4 % від експорту. Як відзначив міністр економіки Киргизстану О. Панкратов, 99,9% від загального обсягу експорту золота Киргизія вивозить до Великобританії [9].

Таким чином, незважаючи на спроби урізноманітнити експортні статті, головним товаром, який Киргизія продає в інші країни, залишається золото. Як вважають експерти, така тенденція, принаймні, буде зберігатися до тих пір, поки в республіці діє рудник Кумтор, де щорічно добувають близько 16-17 тонн золота. При цьому перетворити інші значущі родовища золота на Тянь-Шані в помітне джерело доходу для держави так і не вдалося. Частково причиною цього виступає так зване соціальне навантаження на золотовидобувну промисловість. У Киргизії існує стійка думка, що надра можуть забезпечити республіці і її населенню безбідне існування. Почасти це пов'язано з тим самим рудником Кумтор, який не тільки залишається одним з найбільших

платників податків, а й надає значну підтримку програмам розвитку Іссик-Кульської області, на території якої знаходиться. Але, тим не менш, саме цей інвестиційний проєкт як і раніше є чи не головним приводом для баталій між політичними групами, включаючи парламентські фракції. У 2013 році рудник ледь не припинив роботу через акції протесту прихильників одного з опозиційних політиків. Перешкождали його роботі і представники минулого скликання парламенту, який прийняв рішення про заборону будь-якої господарської діяльності поблизу льодовиків. Як стверджують місцеві експерти, за роки суверенітету у місцевих громад склалося переконання, що гірничодобувні компанії крім капіталовкладень в освоєння родовищ повинні нести значне соціальне навантаження і навіть відновлювати інфраструктуру – районні та сільські дороги, освітні і дошкільні заклади, культурні і спортивні об'єкти. Цьому ж багато в чому сприяє і існуюча політика держорганів щодо інвесторів. Яскравим прикладом є ситуація навколо золоторудного родовища Джером, запаси якого оцінюються в 70-75 тонн. Розробці довгий час активно перешкождали місцеві жителі, які стверджували, що гірники нададуть згубний вплив на

сільськогосподарські угіддя найближчих сіл. Рудник ще не почав працювати, як влада вже оголосила про те, що направлять кілька десятків мільйонів доларів, отриманих від інвестора, на соціальні ініціативи в Таласській області [10].

До речі, якщо розглянути рівень бідності населення Киргизстану, в тому числі за регіонами, то рівень бідності не є найнижчим в Іссик-Кульській області, де розташований рудник Кумтор (таблиця 2)

Таблиця 2

Рівень бідності в Киргизькій Республіці (2019 рік)

Територія	Рівень бідності у %
Киргизька Республіка	20,1
Баткенська область	32,6
Джалал-Абатська область	26,9
Іссик-Кульська обл	24,4
Наринська область	28,1
Ошська область	14
Таласька область	13,3
Чуйська область	19,1
Місто Бішкек	11,9
Місто Ош	20,7

Складено автором за матеріалами: [11]

За Даними Світового банку Коефіцієнт Джині в Киргизькій Республіці становив на 2018 рік 27,7 % [12]. Це значно нижче, ніж у цілому ряду розвинених країн. Однак такий показник свідчить лише про те, що в Киргизії дуже мало дійсно багатих людей. Адже, кожна п'ята людина проживає за межею бідності.

Видобуток корисних копалин у Киргизстані залишається одним із найпривабливіших серед іноземних інвесторів. Про це говорять цифри. Всього за три місяці 2019 року, за даними департаменту статистики, прямі іноземні інвестиції в гірничі компанії склали 29 млн. 221,8 тис. дол. США. Це говорить про високий рівень зацікавленості інвесторів. Для порівняння за той самий період у сільському господарстві обсяг прямих іноземних інвестицій, що надійшли, становив 55,1 тис. дол. (тобто в 530 разів менше), у будівництво їх надійшло у 14 разів менше, а у переробну промисловість – майже в 3 рази менше [13].

Серед закордонних інвесторів є як добропорядні, так і ні. ЗАТ «Кумтор Голд Компані» здійснює свою діяльність на золоторудному родовищі Кумтор. Директор – Деніел Дежарден (Канада). На підприємстві працюють майже 4 тисячі осіб, з них 97 % – це громадяни Киргизстану. На родовищі Талдибулак Лівобережний діє киргизько-китайське підприємство «Алтинкен». У компанії налічується тисяча осіб, генеральний директор – Чжан Хуахуей (Китай). А в 2011-2012 роках було виявлено, що китайська компанія «Кайді» вивозила

значну частину золотого концентрату з країни нелегально, користуючись корупційними схемами із рядом представників митних органів та урядовців [14]. Спецслужби Киргизстану порушили кримінальну справу за фактом приховування понад 203 кілограмів золота, таємно видобутого і прихованого від фіскалів компанією «Фонте» в Чаткальському районі Джалал-Абадської області. Крім фактів приховування видобутку золота компаніями, які регулярно потрапляють на шпальти газет, все більше простих селян, бажаючих вибратися з тенет злиднів, йдуть в гори, щоб почати там самостійно намивати золотий пісок. Робота таких нелегальних старателів вкрай небезпечна, пов'язана з криміналом, при цьому прибуток мізерний. Як відзначають експерти, в Киргизстані щорічно чорні старателі добувають близько 200 кг золота. Тому все частіше лунають ідеї, що вже час узаконити діяльність самодіяльних видобувачів золота, щоб легалізувати їх і знизити частку криміналу у видобутку [15].

Слід відзначити, що рівень корупції у Киргизстані високий. Згідно даних 2019 року Індекс сприйняття корупції в країні склав 30 (нагадаємо, що 100 означає відсутність корупції) і країна опинилася на 126 місці за цим показником у світі. На цьому ж місці, до речі, опинилася і Україна, а також Азербайджан та Джибуті [16].

Взагалі, згідно даних міжнародного страхового агентства Euler Hermes, на 2019 рік ризик країни Киргизстан визначається як найвищий – показник D4. Показник є підсумковим по 5 категоріях ризиків:

економічний ризик, політичний ризик, комерційний ризик, фінансовий ризик, ризик бізнес-середовища (кожний із них, крім останнього, в країні оцінювався як найвищий, а ризик бізнес-середовища – як високий). Серед сильних сторін країни називають: багатство мінеральними ресурсами; членство в Євразійському економічному союзі; стратегічне розташування між СНД та Азією, з великим діловим інтересом з боку Китаю, включаючи будівництво транзитних сполучень. Серед слабких сторін виділяють: погану диверсифікацію економіки; високу залежність від видобутку золота в кількох місцях видобутку, а також від світових цін на золото; залежність від грошових переказів з Росії; вразливість валютного курсу до зовнішніх шоків, що потенційно може спричинити інфляцію; підвищений рівень державного боргу; історія великих річних дефіцитів поточного рахунку; дуже високий зовнішній борг по відношенню до ВВП; слабе ділове середовище, особливо щодо верховенства права та сприйняття корупції [17].

Високий рівень політичного ризику в країні потребує особливої уваги, зважаючи на історію країни після здобуття незалежності. На початку незалежності в Киргизії переважно влада концентрувалася в руках президента. Референдум, що відбувся 10 лютого 1996 р. вніс значні зміни і доповнення до Конституції Киргизької Республіки, розширив повноваження президента. У період президентства А. Акаєва постійно змінювалася Конституція (1994, 1996, 1998, 2003 рр.) з метою подальшого посилення президентської влади, що призвело до встановлення авторитарного режиму А. Акаєва, який на сам кінець був повалений революцією 24 березня 2005 р. [18, с. 81].

Після березневої революції президентом країни був обраний К. Бакієв, який займав цю посаду в 2005-2010 рр. За Конституцією Киргизької Республіки від 21 жовтня 2007 р. президент фактично узурпував державну владу, впливаючи своїми діями на формування законодавчої влади, обрання депутатів Жогорку Кенеша (парламенту). До початку 2008 року, під час президентства К. Бакієва, в Киргизстані остаточно склалося суперпрезидентське правління, в якому неформальні структури управління – так звана «сім'я» та найближче оточення «сім'ї» – стояли над офіційними державними інститутами. В жовтні 2009 року президент К. Бакієв створив Центральне агентство з

розвитку, інвестицій та інновацій (ЦАІІ), яке вже до кінця року перетворилося фактично в «супервідомство», «надурядовий орган», рішення якого були обов'язковими для виконання всіма державними органами, в тому числі і урядом. Керівником ЦАІІ президент К. Бакієв призначив свого сина М. Бакієва, який з кінця 2009 року до квітня 2010 року фактично був другою посадовою особою в державі. Супутниками суперпрезидентського режиму К. Бакієва стали непотизм, клановість, корупція, криміналізація влади, політична і економічна монополія президентської «сім'ї», придушення свободи слова і жорстоке переслідування інакомислення і опозиції. Це призвело до того, що ситуація в Республіці знову загострювалася, тому знову відбулися події, іменовані революцією [18, с. 81-82].

В результаті революції 7 квітня 2010 р. влада перейшла до Тимчасового уряду. 19 травня 2010 р. спеціальним декретом Тимчасового уряду Киргизстану Р. Отунбаєва була проголошена президентом Киргизстану на перехідний період. Згідно декрету термін повноважень президента Киргизстану на перехідний період був встановлений до 31 грудня 2011 р. Як зазначила Р. Отунбаєва, в країні сильна президентська влада практично не виправдала себе. Такий політичний режим, як показало життя, в кінцевому підсумку обов'язково веде до сімейно-кланового правління, в результаті чого в державі починають процвітати корупція, кримінал і всездозволеність. З огляду на всі ці моменти, в квітні 2010 року новий Тимчасовий уряд поставив собі за основну мету реформування політичної системи, побудову парламентської форми правління в Киргизстані. Конституція від 27 червня 2010 р. передбачає парламентську форму правління. Повноваження глави держави суттєво скорочені, за ним закріплені в основному представницькі функції. Крім того, президент як глава держави забезпечує узгоджене функціонування трьох гілок державної влади. Він виступає арбітром, який в більшості випадків повинен залишатися над ситуацією. Хоча Киргизстан проголошений парламентською республікою, юридично президент залишається повноважним і сильним главою держави, фактично за формою правління Киргизстан є не парламентською, а змішаною республікою. Це впливає з права президента видавати нормативні укази і розпорядження, які діють на всій території країни, що зовсім не характерно для парламентської республіки. Крім того, в державах з парламентською

формою правління президент не обирається народом, і повноваження президента носять в основному представницький характер. Але згідно Конституції в Киргизстані президент обирається громадянами шляхом всенародного голосування на 6 років. Одна і та сама особа не може бути обрана президентом двічі [18, с. 82].

30 жовтня 2011 відбулися вибори президента Киргизької Республіки, головою держави був обраний А. Атамбаєв. У Киргизії вперше в результаті проведених виборів влада перейшла до обраного президента мирно, без загострення суспільно-політичної ситуації [18, с. 83].

При цьому, кінець президентства А. Атамбаєва та початок президентства нового президента знову не виявилися спокійними. А. Атамбаєва звинувачували в репресіях політичних опонентів і використанні адміністративного ресурсу на президентських виборах 2017 року, коли президентом був обраний С. Жеєнбеков. Через два роки після його приходу до влади А. Атамбаєва позбавили недоторканності і звинуватили в корупції. Влітку 2020 року експрезидент був засуджений до 11 років тюремного ув'язнення.

Загостренням відзначилися і події осені 2020 року. 4 жовтня в Киргизії пройшли парламентські вибори – згідно з офіційними результатами, на них перемогли партії, близькі до сім'ї президента країни С. Жеєнбекова та інших впливових чиновників. Річ у тому, що республіка по суті розділена гірським хребтом на дві частини: південь і північ. У владі зазвичай є представники півдня і півночі. С. Жеєнбеков вважався представником південних кланів. На парламенських виборах за підрахунком голосів виявилось, що більшість голосів отримали 2 партії: одну із них очолював молодший брат президента Асилбек Жеєнбеков, а іншу – відомий у країні діяч – колишній заступник глави митної служби Раїм Матраїмов. Для громадян Киргизстану не було таємницею, що він зробив свій величезний статок завдяки корупційним схемам на кордонах країни, але не був засуджений, і, більш того, йому була дана можливість створити партію, яка завдяки великим за мірками країни грошам зуміла скупити сотні тисяч голосів виборців. Бідність у країні, як відзначають експерти, за невеликі суми, які отримували люди, загнані у глухий кут злидінним життям, робила їх поступливими і дозволила нечесним шляхом досягти перемоги на виборах [19].

5 жовтня 2020 р. прибічники опозиції вийшли на вулиці – їх жорстко розігнали силовики. Але вже в ніч на 6 жовтня опозиціонери захопили кілька адміністративних будівель, в тому числі Білий дім. В результаті ЦВК визнав підсумки виборів недійсними, прем'єр-міністр Кубатбек Боронов подав у відставку, але діючий президент від влади відмовлятися не став [19].

На момент початку протестів експерти відзначали, що в опозиції немає чіткого лідера, тому президенту краще не складати повноваження, аби не розпочався хаос. Однак, 15 жовтня 2020 року, бажаючи зупинити кровопролиття в країні, президент С. Жеєнбеков подав у відставку. Влада тимчасово перейшла до рук новообраного 14 жовтня 2020 року прем'єр-міністра Садира Жапарова, якого вже в ході політичної кризи і масових заворушень визволили із колонії, де він відбував термін по звинуваченню у захопленні заручників.

Експерти впевнені, що у нинішніх заворушень багато причин, включаючи економічні. Серед основних джерел формування доходів Киргизії - перерахування трудових мігрантів, які працюють в Росії; транзитна торгівля китайськими товарами з країнами ЄАЕС; китайські інвестиції і позики в рамках проекту «Пояс і шлях». В умовах епідемії всі ці джерела неабияк скоротилися [20].

До цього слід знову-таки додати надмірну експортну залежність від золота і постійні суперечки навколо золотих рудників, золотовидобувних та очищуючих золото компаній. Під час мітингів невідомі захопили єдиний в країні завод, який афінує золото, ВАТ «Киргизалтин». Прониклі на територію особи за допомогою погроз вимагали від керівництва підприємства надати їм всі документи. Взагалі, золотодобувні компанії, що в своїй більшості належать іноземним інвесторам, постійно постають в ролі об'єкту суперечок влади та опозиції. Доречі, нинішній прем'єр і виконуючий обов'язки президента Садир Жапаров у 2012 році виступав за націоналізацію найбільшого золотого родовища Киргизстану - Кумтору, але тоді його позицію не підтримав парламент. Нині Жапаров відзначає, що тепер дана націоналізація недоцільна, оскільки золота в родовищі вже мало. Взагалі, позиція влади і опозиції в Киргизстані щодо золотих запасів, нагадує процес поділу «пирога», але дещо в іншому контексті, ніж у Д. Рікардо. Влада турбується про перерозподіл того, що дане природою і вже

значним чином вичерпане, а не про збільшення валового внутрішнього продукту за рахунок інших джерел. Вже багато років Киргизстан «годується» з експорту золота, на видобуток якого здебільшого видаються ліцензії іноземним інвесторам. І, не дивлячись на очевидну безвихідь такої стратегії, якщо вона не поєднується із диверсифікацією виробництва за рахунок одержаних грошей, президенти, які приходили до влади як правило в результаті незадоволеності попереднім управлінням, так і не реалізували нову модель розвитку економіки, яка б відзначалася меншою ресурсозалежністю.

Хоча слід визнати, що питанню нерациональності золотовидобувної промисловості країни таки присвячували увагу в Киргизській Республіці. Уряд Киргизії в 2018 році вирішив підвищити податок на дохід від вивозу золотовмісних руди і концентратів. Тим самим держава намагалася стимулювати гірничодобувні компанії відкривати переробні заводи безпосередньо на території республіки. У гірничодобувній галузі Киргизії давно складається дивна ситуація. Щорічно в республіці видобувається понад 15 тонн золота. При цьому внутрішній ринок відчуває дефіцит золота. У міністерстві економіки пояснюють це недосконалістю законодавства та недовіком інвестицій. Наприклад, внутрішня потреба республіки в золоті оцінюється відомством і неурядовими експертами приблизно в 5 тонн на рік. Половина цього обсягу необхідна місцевим ювелірам. Однак останні змушені заковувати золото за кордоном, що, в кінцевому підсумку, підвищує собівартість кінцевої продукції. Чому ювеліри імпортують дорогий метал, тоді як в країні видобувається понад те, що необхідно? Справа в тому, на найбільш продуктивних киргизьких родовищах після переробки руд на фабриках кінцевим продуктом є сплав Доре (золото-срібний сплав, що потім йде на афінажні заводи). Однак, на нових родовищах, виходячи зі специфіки руди, складно одержати сплав Доре, тому кінцевим продуктом із фабрик виходить золотовмісний концентрат. Безпосередньо в Киргизстані переробляється лише близько 2,5 тонн золота. Його очищують на вже згаданому вище підприємстві держконцерну «Киргизалтин», куди надходять злитки з рудника «Кумтор». І весь цей обсяг потім скуповує Національний банк. Інші рудники воліють вивозити концентрат і руди для переробки за кордон, користуючись промисловою базою інших

країн. Причина в тому, що потужностей місцевого заводу недостатньо, а вкладати в будівництво нового інвестори не бажають. Що і не дивно, зважаючи, що інвестори іноземні, а політичні ризики в країні надзвичайно високі. При продажу сировини додана вартість менше, тому урядовці зацікавлені в тому, щоб золото перероблялося в Киргизстані або принаймні поверталось в країну після переробки. Тому було вирішено збільшити ставки на дохід від реалізації золотовмісних руд і концентратів [21].

В країні є Концепція розвитку ювелірної галузі Киргизької Республіки на 2019-2022 роки. І саме з аналітичних даних про галузь чітко видно основні проблеми галузі. Обсяги виробництва ювелірних виробів з золота вітчизняного виробництва за 2018 рік у порівнянні з 2009 роком впали в 5,37 рази. Стримуючими факторами розвитку ювелірної галузі є:

- неконкурентоспроможність вітчизняних ювелірних підприємств через більш високу собівартість їх продукції;

- висока ціна на афіноване золото у вигляді сировини (в даний час продавцями такого золота можуть виступати відкрите акціонерне товариство «Киргизалтин» і Національний банк Киргизької Республіки), при цьому, афіноване золото продається у вигляді мірних стандартних злитків, у вартість яких закладені витрати на їх виробництво;

- дефіцит афінованого золота у вигляді сировини;

- недостатній захист вітчизняних виробників ювелірних виробів від імпорту, обсяги якого постійно зростають [22].

Експерти стверджують, що сприяти економічному зростанню Киргизстану має активізація його участі в ЄАЕС. В 2019 році експорт Киргизстану з певних товарів в країни ЄАЕС дійсно значно збільшився. Зокрема, експорт текстильного чоловічого одягу збільшився в 2019 році порівняно із 2018 роком в 6,8 разів; експорт текстильних жіночих блуз – в 5 разів, винограду - в 4,3 рази, картоплі в 3,5 разів. За січень-вересень 2019 року ВВП Киргизстану зріс на 6,2% у порівнянні із ВВП 2018 року за аналогічний період. До речі, в ряді інших країн ЄАЕС такого значного зростання не було: в Білорусі воно склало 1,1%, в РФ – 1,1%, в Казахстані – 4,3%, в Вірменії, щоправда – аж 7,5%) [23].

В 2019 році Киргизстан збільшив експорт сільськогосподарської продукції до Китаю на 23,7% (в цілому експорт сільськогосподарської продукції з Киргизстану зріс на 32,4%). При цьому,

частка сільського господарства в ВВП країни на 2019 рік склала лише 12,1 %, а найбільша частка прийшла на галузі, що надають послуги – 46,9 %, на промисловість прийшлося – 17,9% [24]. В країні ЄАЕС в 2018 р. переважно експортувалися такі види сільськогосподарських продуктів: на першому місці – сушені бобові (6,5 тис. тонн); на другому місці – свіжі абрикоси, вишня, черешня, персик, слива; на третьому місці – свіжі яблука, груші, айва; на четвертому місці – горіхи (в Киргизії найбільший в світі природний ліс волоського горіха); і на п'ятому місці – виноград та ізюм [25]. Традиційними результатами регіональної інтеграції є синхронізація економічного та соціального розвитку, поглиблення взаємозалежностей економік, зростання ВВП та продуктивності праці, формування регіональних торговельних ринків [26, р. 3]. Тому участь Киргизстану в інтеграційному об'єднанні є позитивним кроком.

Аналізуючи стан та перспективи розвитку економіки Киргизстану, ніяким чином не можна оминати проблему трудової міграції. За результатами дослідження бюджетів домашніх господарств кількість трудових мігрантів в Киргизстані складає 263,4 тисячі осіб, 97% із них працюють в РФ (однак, за іншими даними, лише в РФ проживає від 600 тисяч до мільйона трудових мігрантів із Киргизстану). За видами діяльності трудові мігранти з Киргизстану переважно працюють у сфері діяльності готелів та ресторанів (42,9%), будівництва (25,1%), оптової та роздрібною торгівлі (18%), промисловості (12,4%) [27]. Обсяг грошових переказів трудових мігрантів в країну на 2019 рік склав суму, що дорівнює 33 % ВВП. Киргизстан є однією із країн, що найбільше залежать від грошових переказів трудових мігрантів. Як правило, киргизькі мігранти виїжджають на заробіток в надії накопичити на щось понад щоденні витрати – будинок, машину, весілля чи ювілей, лікування. Часто їхні сім'ї беруть позику, очікуючи, що родич-мігрант заробить гроші на повернення позики. За даними Національного банку, кредит є у кожного п'ятого повнолітнього мешканця Киргизстану, або в середньому у кожної сім'ї. Життєва стратегія багатьох домогосподарств змінилася. Тепер в регіонах часто дитина закінчує дев'ятий клас і їде на заробітки, приєднуючись до родичів – трудових мігрантів і надсилає гроші додому. Ситуація із Covid-19 і карантин змусили повернутися додому велику кількість мігрантів [28]. Звісно, для зміни ситуації в країні необхідне збільшення людей із університетською освітою, однак,

якщо це не буде поєднуватися зі збільшенням відповідних робочих місць, то результатом стане або продовження еміграції освічених людей, яка почалася ще з розпадом СРСР, або сценарій аналогічний до «Арабської весни» і чергове повалення уряду [29, р. 81].

Суттєвою для Киргизстану є і екологічна проблема. Киргизстан як країна, що розвивається, схильна до потрапляння до порочного кола «забруднення - економічний спад – бідність - підвищена потреба в природних ресурсах – забруднення». Близько 98 % викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел припадає на видобуток корисних копалин, обробку промисловість і енергопостачання [30].

Висновки. Таким чином, досліджуючи Киргизстан, ми дійшли висновку, що певною мірою країну можна віднести до країн, яким притаманне ресурсне прокляття. Такий висновок можна зробити із того, що в обсязі експорту країни більше 40 % складає золото. Наша обережна позиція щодо безкомпромісного віднесення країни до тих, над якими нависло ресурсне прокляття, викликана тим фактом, що запаси золота Киргизстану не такі вже і великі. При цьому, поклади руди дорогоцінного металу в країні суттєво вичерпуються, адже його активний видобуток продовжується вже доволі довго. Підтвердженням ресурсного прокляття є і той факт, що видобутком золота займаються переважно іноземні інвестори, і те, що уряд країни, який, до речі, регулярно змінюється в ході періодичних революцій, постійно намагається витиснути якомога більше із родовищ золота. Макартен Хамфріс, Джеффри Сакс, Джозеф Стігліц – автори згаданої нами на початку книги, присвяченої ресурсному прокляттю, зазначають, що проблемою ресурсозалежних країн, як правило, і виступає нестабільність політичного середовища. Нестабільність політичного середовища Киргизстану викликана рядом причин: це і боротьба за політичну владу північних та південних кланів, і постійно наявна тенденція до корумпованості та криміналізації влади, жорстке переслідування опозиції, і менталітет киргизького народу, який готовий вийти на мітинги і протести в знак незадоволеності владою. При цьому, за умов, коли влада постійно змінюється та ще і в результаті заворушень, люди, які знаходяться при владі на певний момент часу, розуміючи, що ситуація може змінитися будь-коли, намагаються здійснити витрати, в тому числі природних ресурсів, вищі, ніж це було б раціонально. Поточний уряд розуміє, що будь-

які збереження в таких умовах (в тому числі збереження фондів природних ресурсів) можуть привести до переходу накопичених коштів від «розсудливого» нинішнього уряду до «необачного» майбутнього уряду. Підтвердженням цьому виступає, в тому числі, рекордний обсяг експорту золота в 2019 році. На думку про ресурсне прокляття Киргизстану наштовхує і традиційна за таких умов поведінка іноземних інвесторів, а саме підтримка соціальних проектів в регіонах видобутку (це вимога уряду), але небажання інвестувати у будівництво заводів із афінажу золота, яких критично не вистачає в країні. Щоправда, таке небажання цілком виправдане, зважаючи на політичну нестабільність. Адже кожен уряд, який приходить до влади, знову-таки повертається до питання перегляду умов видобутку золота іноземними інвесторами, а під час заворушень регулярними є ще і спроби захоплення золотовидобувних підприємств.

Дослідники проблем ресурсного прокляття називають цілий перелік заходів для забезпечення економічного розвитку: це і прозорість переговорів уряду та іноземних інвесторів щодо умов видобутку, і застосування більш жорстких стандартів для іноземних компаній, і створення незалежного органу для управління природними ресурсами, підсилення зв'язку між державою та суспільством, здійснення заходів для уникнення нерівномірності розподілу доходів (тут в Киргизії особлива ситуація – практично усе населення бідне, якщо не брати до уваги правлячі еліти), правильно розраховувати обсяг національного багатства (в Киргизії нещадно вичерпуються найбільш продуктивні родовища золота), ставити свої умови при підписанні угод із іноземними інвесторами щодо майбутніх цін та інше. Але основним є використання сировинних доходів на інвестиції. Щоб забезпечити економічне зростання, не дивлячись на вичерпність природних ресурсів, сировинні доходи повинні інвестуватися в фінансовий, фізичний та людський капітал. Щодо

людського капіталу, офіційні дані повідомляють, що 22,4% зайнятого населення Киргизстану мають вищу та неповну вищу освіту. Серед людей з вищою освітою 7,1% киргизів живуть бідно. Для порівняння: серед людей з середньою професійною освітою відсоток бідних в два рази вище – 14,8%, а серед людей із середньою загальною освітою – 20,9% [31]. Зазначена інформація нас повертає до вище згаданого питання про трудову міграцію з Киргизстану, а саме про тенденцію після закінчення 9 класів відправлятися на заробітки за кордон. Зазначений вище показник вищої освіти серед зайнятого населення в Киргизстані не є високим. Нині вважається, що чим вищий рівень освіти в країні, тим краще розвивається її економіка. Однак, з іншого боку – досвід країн, що розвиваються, показав, що масова висхідна соціальна мобільність можлива тільки в умовах динамічно зростаючої економіки, що створює нові робочі місця для тих, хто отримує освіту. Освіта, що обганяє економіку або перевищує її можливості, призводить не до мобільності, а до соціальної напруженості, яка неминуче впливає на співвідношення політичних сил. Таким чином, ми знову повертаємося до необхідності урізноманітнення економіки Киргизстану та створення робочих місць, щоб дати можливість працевлаштування в межах країни. Позитивним кроком в цьому напрямку є участь Киргизстану в інтеграційному об'єднанні ЄАЕС, в рамках якого останнім часом зростає експорт легкої промисловості та сільськогосподарських продуктів. Також перспективною, на нашу думку, є подальша взаємодія Киргизстану із Китаєм, який значно збільшив імпорт киргизької сільськогосподарської продукції. При цьому, підвищення ефективності фермерського господарства Киргизстану можливе лише за його укрупнення, оскільки тільки великі фермерські господарства здатні підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва.

PROBLEMS OF POVERTY AND POLITICAL INSTABILITY OF KYRGYZSTAN

Iryna Derid, PhD (Economics), Associate Professor, Department of International Business and Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Practice shows that a number of countries rich in natural resources have failed to achieve sustainable economic development and a high level of welfare for the population. Researchers note that the availability of natural resources is often combined in countries with corruption, public opposition and the weakness of political institutions. The economies of countries that build on the export of natural resources are too dependent on world prices for these resources. The subject of the article is the problems of poverty and political instability of Kyrgyzstan as a country dependent on gold exports. The goal is to identify the main factors that lead to Kyrgyzstan's economic backwardness, poverty and political instability in the presence of active resource

exports. Objectives: to study the availability of gold and other natural resources in Kyrgyzstan, to analyze the country's exports, to consider the level of living of the population, to identify the main problems of Kyrgyzstan development and to consider the prospects of overcoming them. General scientific methods are used: system analysis – to determine the peculiarities of the economy of Kyrgyzstan, the historical method – to demonstrate political instability in the country, statistical method – to demonstrate quantitative indicators. The following results were obtained: based on the study, the main factors leading to economic and political problems of Kyrgyzstan were identified. Conclusions: on a number of grounds, the country can be attributed to countries with a «resource curse»; in the gold mining industry mostly foreign companies are present, they are involved in social projects, but every fifth person in the country lives below the poverty line and therefore a significant proportion of the population are migrant workers abroad; there is constant political instability in the country and each new government is trying to make the most of the country's gold reserves; the country will be able to get rid of the resource curse by implementing a number of recommendations for such countries, and especially by investing revenues from gold exports to in financial, physical and human capital; positive for solving the economic problems of Kyrgyzstan is its participation in the Eurasian Economic Union.

Keywords: country development, poverty, natural resources, labor migration, investments.

ПРОБЛЕМЫ БЕДНОСТИ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ КЫРГЫЗСТАНА

Дерид Ирина Александровна, канд. экон. наук, доцент, кафедра международного бизнеса и экономической теории, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Практика показывает, что ряд стран, богатых природными ресурсами, не смогли достичь устойчивого экономического развития и высокого уровня благосостояния для населения. Исследователи отмечают, что наличие природных ресурсов часто сочетается в странах с коррупцией, общественными противостояниями и слабостью политических институтов. Экономика стран, которая строится на экспорте природных ресурсов, слишком зависит от мировых цен на эти ресурсы. Предметом исследования в статье являются проблемы бедности и нестабильности Кыргызстана как страны, зависимой от экспорта золота. Цель заключается в определении основных факторов, приводящих к экономической отсталости Кыргызстана, бедности его населения и политической нестабильности при наличии активного ресурсного экспорта. Задачи: исследовать обеспеченность Кыргызстана золотом и другими природными ресурсами, проанализировать экспорт страны, рассмотреть уровень жизни населения, определить основные проблемы развития Кыргызстана и рассмотреть перспективы их преодоления. Используются общенаучные методы: системный анализ – для определения особенностей экономики Кыргызстана, исторический метод – для демонстрации политической нестабильности в стране, статистический метод – для демонстрации количественных показателей. Получены следующие результаты: на основе проведенного исследования выявлены основные факторы, приводящие к экономическим и политическим проблемам Кыргызстана. Выводы: по ряду признаков страну можно отнести к странам с «ресурсным проклятием»; в золотодобывающей промышленности в основном присутствуют иностранные компании, которые участвуют в социальных проектах, однако каждый пятый человек в стране проживает за чертой бедности и поэтому значительная часть населения являются трудовыми мигрантами за рубежом; в стране постоянно присутствует политическая нестабильность и каждая новая власть пытается максимально использовать золотой запас страны; избавиться от ресурсного проклятия страна сможет путем выполнения ряда рекомендаций для таких стран, особенно путем направления доходов от экспорта золота на инвестиции в финансовый, физический и человеческий капитал; положительным для решения экономических проблем Кыргызстана является его участие в Евразийском экономическом союзе.

Ключевые слова: развитие страны, бедность, природные ресурсы, трудовая миграция, инвестиции.

Література

1. Как избежать ресурсного проклятья / ред. М. Хамфрис, Д.Д. Сакс, Д.Ю. Стиглиц; пер. с англ. Н. Автономовой, И. Фридмана / ред. Е. Добрушина и А. Кнобель. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. 464 с.

2. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст] / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. 384 с. URL: [https://growford.org.ua/files/kak-bogatye-strany-stali-bogatymi_-e_rajner\(1\).pdf](https://growford.org.ua/files/kak-bogatye-strany-stali-bogatymi_-e_rajner(1).pdf) (дата обращения: 10.10.2020)

3. Любимов И.А. Влияние ресурсного богатства на экономический рост: обзор зарубежного опыта и оценки для России. Москва: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при президенте Российской Федерации», 2016. 72 с. URL: <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/2044.pdf> (дата обращения: 15.10.2020)

4. Костик Е.П. Глобальные и региональные тенденции мировых потоков прямых иностранных инвестиций. *Экономический вестник университета. Сб. науч. трудов ученых и аспирантов*. Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 2014. Випуск №22/1. С. 180-185.

5. Геологическая служба Кыргызстана. URL: <http://www.geoportalkg.org/ru/index.php/component/content/category/84-geology2> (дата обращения: 16.10.2020)

6. Золото – добыча. *Голд мания*: веб-сайт. URL: https://goldomania.ru/menu_024.html (дата обращения: 15.10.2020)

7. Кыргызстан побил рекорд по производству золота, а где деньги? *Золотодобыча*: веб-сайт. URL: <https://zolotodb.ru/link/3140> (дата обращения: 11.10.2020)

8. Внешняя и взаимная торговля товарами Кыргызской Республики в 2018 году. *Аналитическая записка. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики*: веб-сайт. URL: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-vneshnyaya-torgovlya-kyrgyzskoj-respubliki/> (дата обращения: 09.10.2020)

9. Внешнеэкономическая деятельность Кыргызстана за 2019 год. *ИАЦ «Кабар»*: веб-сайт. URL: <http://kabar.kg/news/iatc-kabar-vneshneekonomicheskaja-deiatel-nost-kyrgyzstana-za-2019-god/> (дата обращения: 09.10.2020)

10. Драгоценный ресурс. *Российская газета*. 2017. URL: <https://rg.ru/2017/04/05/zoloto-ostaetsia-glavnym-eksportnym-tovarem-kirgizii.html> (дата обращения: 09.10.2020)

11. Уровень бедности. *Национальный статистический комитет Кыргызской Республики*: веб-сайт. URL: <http://www.stat.kg/ru/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/> (дата обращения: 07.10.2020)

12. Gini index (World Bank estimate). *World Bank*: Website. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?name_desc=true (Last accessed: 02.10.2020).

13. Кыргызстану без золота никак. *Ачкабар*: веб-сайт. URL: <https://www.akchabar.kg/ru/article/economy/kyrgyzstanu-bez-zolota-nikak/> (дата обращения: 09.10.2020)

14. Королев А. Выдержит ли Кыргызстан испытание золотом? URL: <https://365info.kz/2019/03/vyderzhit-li-kyrgyzstan-ispytanie-zolotom> (дата обращения: 08.10.2020)

15. Там, где пахнет золотом. *Новые лица*: веб-сайт. URL: http://www.nlkg.kg/ru/society/at-gunpoint/tam_gde-paxnet-zolotom%E2%80%A6 (дата обращения: 09.10.2020)

16. Corruption Perception Index 2019. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/press-and-downloads> (Last accessed: 02.10.2020).

17. Country risk rating. *Euler Hermes*: web-site. URL: https://www.eulerhermes.com/en_global/economic-research/country-reports/Kyrgyzstan.html (Last accessed: 12.10.2020).

18. Аширов Ж.Т. Государственно-политический режим в Киргизской Республике и этапы становления института президента. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*, 2017. Т. 17. № 1. С. 80–85.

19. В Киргизии началась революция? Чем недовольны люди? Можно ли сравнивать эти протесты с белорусскими? Коротко отвечаем на главные вопросы о протестах в Бишкеке. *Meduza*: веб-сайт. URL: <https://meduza.io/feature/2020/10/06/v-kirgizii-nachalas-revoljutsiya-chem-nedovolny-lyudi-mozhno-li-sravnivat-eti-protesty-s-belorusскими> (дата обращения: 06.10.2020)

20. Казанцев А. Особенностью этой страны всегда было то, что революция могла произойти буквально в любой момент. *Газета «Коммерсант»*. №183. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4520609> (дата обращения: 09.10.2020)

21. Повышают ставки. В КР пытаются сократить объем вывозимых золотосодержащих руды и концентратов. *Российская газета*. URL: <https://rg.ru/2018/12/05/v-kirgizii-povyshaiut-nalog-na-dohod-ot-vuvoza-zolotosoderzhashchey-rudy.html> (дата обращения: 09.09.2020)

22. Концепция развития ювелирной отрасли Кыргызской Республики на 2019-2022 годы. *Министерство Юстиции Кыргызской Республики*. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/14626> (дата обращения: 09.09.2020)

23. Топ-5 товаров из Кыргызстана «выстреливших» на рынке ЕАЭС в 2019. URL: <https://ru.sputnik.kg/infographics/20200224/1047169641/kyrgyzstan-evrazijskij-ehkonomicheskij-soyuz-ehkonomika-itogi.html> (дата обращения: 11.10.2020)

24. Структура валового внутреннего продукта за 2019. *Национальный статистический комитет Кыргызской Республики*: веб-сайт. URL: <http://www.stat.kg/ru/news/struktura-valovogo-vnutrennego-produkta-za-2019-god/> (дата обращения: 12.10.2020)

25. Вот что выгодно выращивать! 5 дорогих продуктов из КР, раскупаемых в ЕАЭС. URL: <https://ru.sputnik.kg/infographics/20190408/1043893166/kyrgyzstan-evrazijskij-ehkonomicheskij-soyuz-produkty-stoimost-ehksport.html> (дата обращения: 09.10.2020)

26. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. *Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. E3S Web Conf.*, 166 (2020) 12001. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001>

27. Статистика трудовой миграции в Кыргызской Республике. *Национальный статистический комитет Кыргызской Республики*: веб-сайт. URL: <https://statswiki.unesc.org/download/attachments/247300282/2%20Labour%20KGZ.pdf?version=1&modificationDate=1572006404960&api=v2> (дата обращения: 11.10.2020)

28. Коронавирус вернул мигрантов домой. Это грозит нищетой их семьям и резким спадом местным экономикам. *BBC News*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-53167907> (дата обращения: 07.10.2020)

29. Bruck T., Esenaliev D. Post-socialist transition and intergenerational educational mobility in Kyrgyzstan. *Economics of Transition*. 2018. Volume 26 (1). pp. 61-89. <https://doi.org/10.1111/ecot.12136>

30. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., Akhmedov, R.: Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, no. 2, pp. 763-773, 2019. <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557>

31. Hao Y., Yang DG., Yin JJ., Chen X., Bao, AM., Wu M. Zhang XY. The Effects of Ecological Policy of Kyrgyzstan Based on Data Envelope Analysis. *Sustainability*. 2019. Volume 11. Issue 7. <https://doi.org/10.3390/su11071922>

32. Есть ли польза от вузовского диплома в Киргизстане. И если есть, то какая. URL: https://kaktus.media/doc/396876_est_li_polza_ot_vyzovskogo_diploma_v_kyrgyzstane_i_esli_est_to_kakaia.html (дата обращения: 06.10.2020)

References

1. Khamfris M., Saks D.D., Stiglits D.Yu. (2011). Kak izbezhat' resursnogo proklyat'ya [How to avoid the resource curse]. Moscow: Gaidar Institute (in Russian)

2. Raynert E. (2011). Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostayutsya bednymi [How rich countries became rich and why poor countries remain poor]. Moscow: Ed. house of the state. University - Higher School of Economics (in Russian)

3. Lyubimov I.L. (2016). Vliyanie resursnogo bogatstva na ekonomicheskii rost: obzor zarubezhnogo opyta i otsenki dlya Rossii [The impact of resource wealth on economic growth: a review of foreign experience and estimates for Russia]. Moscow: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Professional Education "Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation. Available at: (<ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/2044.pdf>) (accessed (15.10.2020)) (in Russian)

4. Kostik E.P. (2014). Global'nye i regional'nye tendentsii mirovykh potokov pryamykh inostrannykh investitsiy [Global and regional trends in world flows of foreign direct investment] *Ekonomicheskii vestnik universiteta. Sb. nauch. trudov uchenykh i aspirantov. Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda* [Economic Bulletin of the University. Sat. scientific. works of scientists and graduate students. Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda] (electronic journal). vol. №22/1, pp.. 180-185. (in Russian)

5. Geologicheskaya sluzhba Kyrgyzstana [Geological Survey of Kyrgyzstan]. Available at: <http://www.geoportal-kg.org/ru/index.php/component/content/category/84-geology2> (accessed (16.10.2020)) (in Russian)

6. Zoloto – dobycha [Gold mining] *Gold maniya* [Gold mania]. Available at: https://goldomania.ru/menu_024.html (accessed (15.10.2020)) (in Russian)

7. Kyrgyzstan pobil rekord po proizvodstvu zolota, a gde den'gi? [Kyrgyzstan has broken the record for gold production, but where is the money?] *Zolotodobycha* [Gold mining]. Available at: <https://zolotodb.ru/link/3140> (accessed (11.10.2020)) (in Russian)

8. Vneshnyaya i vzaimnaya trgovlya tovarami Kyrgyzskoy Respubliki v 2018 godu [Foreign and mutual trade in goods of the Kyrgyz Republic in 2018]. Available at: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-vneshnyaya-torgovlya-kyrgyzskoj-respubliki/> (accessed (09.10.2020)) (in Russian)

9. Vneshneekonomicheskaya deyatel'nost' Kyrgyzstana za 2019 god [Foreign economic activity of Kyrgyzstan for 2019]. Available at: <http://kabar.kg/news/iatc-kabar-vneshneekonomicheskaja-deiatel-nost-kyrgyzstana-za-2019-god/> (accessed (09.10.2020)) (in Russian)

10. Dragotsenny resurs [Precious resource] (2017). *Rossiyskaya gazeta* [Russian newspaper]. Available at: <https://rg.ru/2017/04/05/zoloto-ostaetsia-glavnym-eksportnym-tovarov-kirgizii.html> (accessed (09.10.2020)) (in Russian)

11. Uroven' bednosti [Poverty rate]. *Natsional'nyy statisticheskii komitet Kyrgyzskoy Respubliki* [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic]. Available at: <http://www.stat.kg/ru/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/> (accessed (07.10.2020)) (in Russian)

12. Gini index (World Bank estimate). World Bank. Available at: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?name_desc=true (accessed: (02.10.2020)).

13. Kyrgyzstanu bez zolota nikak. [There is no way for Kyrgyzstan without gold]. Available at: <https://www.akchabar.kg/ru/article/economy/kyrgyzstanu-bez-zolota-nikak/> (accessed: (09.10.2020)). (in Russian)

14. Korolev A. Vyderzhit li Kyrgyzstan ispytanie zolotom? [Will Kyrgyzstan withstand the test of gold?]. Available at: <https://365info.kz/2019/03/vyderzhit-li-kyrgyzstan-ispytanie-zolotom> (accessed: (08.10.2020)) (in Russian)

15. Tam, gde pakhnet zolotom [Where it smells like gold]. *Novye litsa* [New faces]. Available at: http://www.nlkg.kg/ru/society/at-gunpoint/tam_gde-paxnet-zolotom%E2%80%A6 (accessed: (09.10.2020)) (in Russian)

16. Corruption Perception Index (2019). Available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/press-and-downloads> (accessed: (02.10.2020))

17. Country risk rating. *Euler Hermes*. Available at: https://www.eulerhermes.com/en_global/economic-research/country-reports/Kyrgyzstan.html (accessed: (12.10.2020))

18. Ashirov Zh.T. (2017) Gosudarstvenno-politicheskiy rezhim v Kirgizskoy Respublike i etapy stanovleniya instituta prezidenta [State-political regime in the Kyrgyz Republic and stages of formation of the institution of

the president]. *Vestnik YuUrGU. Seriya «Pravo»* [Bulletin of SUSU. Series «Right»], vol. 17. no 1. pp. 80–85. (in Russian)

19. V Kirgizii nachalas' revolyutsiya? Chem nedovol'ny lyudi? Mozhno li sravnivat' eti protesty s belorusskimi? Korotko otvechaem na glavnye voprosy o protestakh v Bishkeke [A revolution has begun in Kyrgyzstan? What are people unhappy with? Can these protests be compared with those in Belarus? Let us briefly answer the main questions about the protests in Bishkek]. Available at: <https://meduza.io/feature/2020/10/06/v-kirgizii-nachalas-revolyutsiya-chem-nedovolny-lyudi-mozhno-li-sravnivat-eti-protesty-s-belorusskimi> (accessed: 06.10.2020) (in Russian)

20. Kazantsev A. Osobennost'yu etoy strany vseгда bylo to, chto revolyutsiya mogla proizoyti bukval'no v lyuboy moment [The peculiarity of this country has always been that the revolution could occur literally at any moment]. *Gazeta «Kommersant»*. [Kommersant newspaper]. Vol. 183. Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4520609> (accessed: 09.10.2020) (in Russian)

21. Povyshayut stavki. V KR pytayutsya sokratit' ob'em vyvozymykh zolotosoderzhashchikh rudy i kontsentratorov [Raising the rates. The Kyrgyz Republic is trying to reduce the volume of exported gold ore and concentrates]. *Rossiyskaya gazeta* [Russian newspaper]. Available at: <https://rg.ru/2018/12/05/v-kirgizii-povyshaiut-nalog-na-dohod-ot-vyvoza-zolotosoderzhashchej-rudy.html> (accessed: 09.09.2020) (in Russian)

22. Kontseptsiya razvitiya yuvelirnoy otrasli Kyrgyzskoy Respubliki na 2019-2022 gody [Concept for the development of the jewelry industry in the Kyrgyz Republic for 2019-2022]. *Ministerstvo Yustitsii Kyrgyzskoy Respubliki* [Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic]. Available at: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/14626> (accessed: 09.09.2020) (in Russian)

23. Top-5 tovarov iz Kyrgyzstana «vystrelivshikh» na rynke EAES v 2019 [Top-5 goods from Kyrgyzstan «shot» in the EAEU market in 2019] Available at: <https://ru.sputnik.kg/infographics/20200224/1047169641/kyrgyzstan-evrazijskij-ehkonomicheskij-soyuz-ehkonomika-itogi.html> (accessed: 11.10.2020) (in Russian)

24. Struktura valovogo vnutrennego produkta za 2019. [Structure of gross domestic product for 2019]. *Natsional'nyy statisticheskiy komitet Kyrgyzskoy Respubliki* [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic]. Available at: <http://www.stat.kg/ru/news/struktura-valovogo-vnutrennego-produkta-za-2019-god/> (accessed: 12.10.2020) (in Russian)

25. Vot chto vygodno vyrashchivat'! 5 dorogikh produktov iz KR, raskupaemykh v EAES [That's what is profitable to grow! 5 expensive products from the Kyrgyz Republic, sold out in the EAEU]. Available at: <https://ru.sputnik.kg/infographics/20190408/1043893166/kyrgyzstan-evrazijskij-ehkonomicheskij-soyuz-produkty-stoimost-ehksport.html> (accessed: 09.10.2020) (in Russian)

26. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. (2020). Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. *E3S Web Conf.*, 166 (2020) 12001. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001>

27. Statistika trudovoy migratsii v Kyrgyzskoy Respublike [Labor migration statistics in the Kyrgyz Republic]. *Natsional'nyy statisticheskiy komitet Kyrgyzskoy Respubliki* [National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic]. Available at: <https://statswiki.unece.org/download/attachments/247300282/2%20Labour%20KGZ.pdf?version=1&modificationDate=1572006404960&api=v2> (accessed: 11.10.2020) (in Russian)

28. Koronavirus vernul migrantov domoy. Eto grozit nishchetoy ikh sem'yam i rezkim spadom mestnym ekonomikam [The coronavirus has brought migrants home. This threatens their families with poverty and a sharp decline in local economies]. *BBC News*. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-53167907> (accessed: 07.10.2020) (in Russian)

29. Bruck T., Esenaliev D. (2018). Post-socialist transition and intergenerational educational mobility in Kyrgyzstan. *Economics of Transition*. Volume 26 (1). pp. 61-89. <https://doi.org/10.1111/ecot.12136>

30. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., & Akhmedov, R. (2019). Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, no. 2, pp. 763-773. <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557>

31. Hao Y., Yang DG., Yin JJ., Chen X., Bao, AM., Wu M. Zhang XY. (2019). The Effects of Ecological Policy of Kyrgyzstan Based on Data Envelope Analysis. *Sustainability*. Volume 11. Issue 7. <https://doi.org/10.3390/su11071922>

32. Est' li pol'za ot vuzovskogo diploma v Kirgizstane. I esli est', to kakaya [Is there any benefit from a university degree in Kyrgyzstan. And if so, what kind]. Available at: https://kaktus.media/doc/396876_est_li_polza_ot_vyzovskogo_diploma_v_kyrgyzstane_i_esli_est_to_kakaia.html (accessed: 06.10.2020) (in Russian)